

ACC. N:R M. 1737

Uppteckningar av Folkminnen

Huvudsakligen från Näs och Gillbergs härader i Värmland.

Samlingen utförd av

Olle Lindskog

Fil. stud. av Värmlands nation.

R E G I S T E R.

Förteckning över meddelare	sid 3
Karl Gustaf Petterssons berättelser	" 5
Hybelejen, Brattforsprästen m.m.	" 9
Vaggvisor	" 12
Andra barnverser	" 18
Seder och bruk i Södra Ny socken i gamla tider (Enligt Gustaf Andersson)	18
Berättelser av Aug. Johansson, Södra Ny. a/ sägner b/ Seder och bruk i Södra Ny i gamla tider	40
Ordstäv, gåtor, talesätt och vidskepliga föreställningar	60
Sägner om prostén Göransson Berättade av E. Lindskog och D. Lindskog	77
Sägner om Bryngel i Svanhult Berättade af D. Lindskog	81
Andra sägner av samme berättare	83
Sägen om Tyskgruvorna Om den vilda jagten mm, efter nämndem, G. Andersson	86
Om skogsrådet	90
Sjörådet och skepparen	91
Om majträd	93

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

sid 1

sid 2

ACC. N:R M. 1737LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIVMeddelare.

Karl Gustaf Pettersson född i Karlstad 1835. Tillbringade sin barndom i Alsters socken, uppptecknarens morfar. Sågare. Död 1915. Han kunde en ofantlig mängd historier från flydda tider, samt flera sägner av skilda slag. Han ägde dessutom en ovanligt god berättareförmåga. Tyvärr blevo ej hans berättelser uppptecknade medan han ännu lefde, utan de här meddelade har samlaren uppptecknat urminnet. Att de till antalet så starkt begränsats beror på att endast sådana som prövats vara utan minnesfel medtagits.

Maria Pettersson född i Östra Ämtervik Fryksdalen 1850. Föres. hustru. Brukade för uppptecknarens yngre syskon sjunga de vaggvisor som här meddelas.

Gustaf Andersson, född i Mellgården, Södra Ny, 1847. Har under hela sitt liv bott på samma gård. Lantbrukare.

August Johansson, född i Södra Ny 1853. Byggmästare.

Numera åter bosatt i Södra Ny, efter vistelse på andra orter.

David Lindskog, uppptecknarens far, född i Långseruds skogs-
mark 1877. Har i sin barndom hört de av honom meddelade sägnerna berättas av folket där i trakten. Numera bosatt i Södra Ny. Folkskollärare.

Gustaf Andersson, född i Södra Ny år 1874. Har under hela sitt liv bott i Södra Ny. Nämndeman. Har hört en del av det uppptecknade berättas av sin far, som var född på 1830 talet.

sid 3

sid 3

ACC. N:R M. 1737LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Johan Gustaf Eriksson, född i Södra Ny år 1864. Fyrvaktare å Staviks fyr i Södra Ny. Gammal sjömanssläkt. Var i yngre år sjöman.

sid 4

Anna Larsson, född omkring år 1875 i Segman Eds socken. Numera bosatt i Södra Ny. Statarhustru. Har bott på flera platser inom Näs härad.

Anders Andersson, född år 1857 i Bjurtjärns socken. Sedan unga år bosatt på en och samma gård i grannsocknen Varum, endast några kilometer från sitt födelsehem. Gammal bergsmanssläkt.

Karl Gustaf Petterssons berättelser:

1. Trollidom. 1)

En gång, när vi bodde på Stockfallet, så hade korna lagt sig i skogen över natten. Vi pojkarna gick länge ute och letade efter dem, men hittade dem inte. Hela dagen därpå var de borta, men när vi sen på kvällen skulle gå ut och leta efter dem igen kom det en gammal gumma, som bodde inte så värst långt hemifrån, och sade till oss: "Ni behöver inte gå till skogen, utan gå hem igen och tag en stekpanna och slå emot skorsten. Vi fick oss en stekpanna och klättrade upp på taket och slog den mot skorsten så mycket vi orkade. När vi hade hållit på en stund kom korna.

2) 2. Hybelejen.

En gång när Hybelejen gick på torget i Karlsta mötte han Lam-
bergsfrua.³⁾ Han hade nog inte känt igen henne om han inte fått se

sid 5

svansen som släpade efter henne. Då gick han fram till henne och sade: "Ursäkta, men ers nåda har glömt att fästa upp släpet." Då blev hon glad, för att han inte sagt svansen, och sen dess kunde Hybelejen göra vad som helst men inte mer än en gång. Han flög över Klarälven en gång, men han kunde inte göra om'et. Det märkvärdigaste som han gjorde var i alla fall en vagn som kunde gå av sig själv. Den for han till Stockholm och visade kungen. Men när kungen "på pock" ville köpa'n blev Hybelejen arg och körde den mot en mur, så att den gick i trasor.

sid 6

- 1) Torp i närheten av Karlstad.
- 2) En person som i verkligheten lär ha hetat Hüblein.
- 3) Lamberget är en skogbeväxt höjd numera i stadens omedelbara närhet.

3. Hybelejens mor.

Det är inte många, som ha blivit födda eftersedan mor deras varit död, men det var Hybelejen. Hon hade fått någonting i halsen och blivit kvävd. När hon skulle begravas lät de henne ha ringarna kvar, och det hade dödgrävaren fått veta. När han skulle ha igen graven, så öppnade han kistan och skulle ta ringarna utav henne. Men de satt hårt och så satte han knäet emot bröstet på henne och ryckte till. Då lossnade det som hon hade fått i halsen, och hon satte sig opp. Hon levde i flera år sedan.

Sägner om "Brattforsprästen".

Brattforsprästen såg mer än andra. En gång var det en som

sid 7

hade gjort något hyss och gett sig iväg. Men det var meningen att han skulle bli ansedd som död. Hans släktingar gjorde stor begravning. I kistan hade de lagt en stor hund, men det var ingen mer än närmaste släkten som visste om det.

sid 7

I kyrkan höll prästen personalier som vanligt och låtsade inte om nånting, men när han kom till själva jordfästningen började han: "Som en hund har du levat; som en hund har du dött. Blir det någon hunduppståndelse, så skall du uppstå på den yttersta dagen!"

5.

Brattforsprästen predikade bra konstigt ibland. En gång sa han: "Om jorden vore ett grötfat och solen en smörklimp, och den stora smörklimpen fölle ner i det stora grötfatet, det skulle bli mums det. Men det skulle inte bara bli mums utan mums, mums, mums.

6.

En gång var Brattforsprästen ute och åkte och drängens satt bredvid och körde. Men det ena bakhjulet ramlade av så fort det hann, och drängen måste gå ur och sätta fast det. Till sist sa prästen, att han inte skulle bry sig om det utan i stället slänga upp hjulet bak i vagnen, för det skulle gå lika bra ändå. Drängen gjorde så, och satte sig sedan upp och började köra. När han sen tittade bakom sig, var det, som om en stor gris hade gått och hållit upp vagnsaxeln på ryggen sin.

sid 8

ACC. NR M. 1737

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

7.

Det är inget lyte

te'ha stort snyte.

Dä ä större skamm

te'komme näslös fram.

(Denna vers användes om personer med stor näsa.)

Vaggvisor.

Sjungna av uppptecknarens mormor, fru Maria Pettersson.

sid 8

1.

Ro, ro till fiskesjö

många fiskar få vi där.

Laxen den store,

gädda den goe,

ta'a i nacken

dra'a i backen

göm'a till jul-å påsk- å pingstakväll.

2.

Gubben och käringa skulle gå vall

men käringa vill(e) inte mote.

Å gubben tog käringa å slog'a i e tall,

så talla flög opp mä rota.

Å käre du gubbe slå inte så hart,

ja ska gå vall bå i möra å i dag

å hele den andre vecka.

sid 9

ACC. N:R M. 1737LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

sid 10

3.

Kråka satt på lagårstak

å sjöng e förannerli vise:

"Om inte¹⁾ är snäll i dag

så ska han(hon) få smake på rise.

4 ⁽²⁾

Stackars den som är liten och späd,

och långt emellan gålar,

när hännerna ä fulle mä frost å mä snö

å ögena fulle mä tårar.

5.

Vyssan lull

för mitt lelle gull,

tänk om ja hade stuga'full

å en liten slank i farsta'.

1) Här insättes barnets namn t.ex. Erik, Lisa.

2) Denna visa brukades mera sällan som vaggvisa, utan mera ofta som en "tröstvisa" för de större barnen som varit ute om vintern och frusit.

6.

Vipsan lull

kok gryta'väl full

dä kommer tre svältne måger.

Den ene ä halt å den andre ä blinn

sid 11

ACC. N:R M. 1737LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

den tredje ä trasig, han törs int'gå in
han står ut'i farsta å gråter.

7.

Å bremsen han far te Permess¹⁾ en gång

å köpt säj e gröna mässe,

Å bremsen han surra å surra å sang

å sen for han hem te Tösse.²⁾

1) Permess, gammal marknad i Åmål.

2) Tösse, Socken i nordligaste Dalsland.

Andra Barnverser.

icke avsedda för sång. (Efter samma person)

Barnet hålles i knäet. Den som håller det fattar i dess
båda ben och låter det springa. Under tiden säges:

Lack ätter vatten,

lack ätter vatten,

Ös i sån,

Spring hem, spring hem, spring hem.

Ös ur sån! Ös ur sån!

Vid "i- och urösningen" lyftes barnets båda ben tämli-
gen högt för att markera ösningen.

2.

Barnets båda händer klappas och gnuggas mot varandra
i överensstämmelse med följande:

sid 11

sid 12

ACC. N:R M. 1737

Baka, baka, litta kaka,

M(j)öla. möla, möla.

Skjussa långt in i armen.

Vid det sista göres med barnets båda armar en rörelse motsvarande "ösningen" i föregående.

3.

Då barnet klappas under fötterna säges.

Sko Blacken, sko Blacken

med hammar och tång.

Släpp ut én, släpp ut'en

när sommarn blir lång.

Då barnet "pipes": 4.

Räven lacker

oppför langen backe.

"Käre far å mor, lån mej litte mjöl å salt

ja ska slakte min store julegalt."

Pip, sa'grisen.

5.

Barnet tages i händerna och får "dansa":

Hopp en liten fing

å dant en litten dant"

6.

Då barnet tages i knäet och får "rida ranka", säges med en entonig halvt sjungande ton:

Dubblett

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

sid 12

sid 14

ACC. N:R M. 1737

Rida rida ranka.
Hästen heter Blanka.
Vart ska vi rida ?
Till en liten piga.
Vad kan hon heta ?
Jungfru Margareta.
När vi kom till pigans gård,
så var hon inte hemma.
Mor stog å baka,
gav mej en kaka,
slog mej ve'öra,
måste ut å köra.
Tre små hundar satt under bänken
och skramla mä länken.
Vov, vov, vov.

7.

Rest av gammal kvarnvisa(?)
Mala, mala havre tills kvarna går sönder.
Mol i år och mol i fjol.
Ingen tull fick ändå.

8.

Ridvisa (jfr. n:r 6)(För en flicka.)
Så rider jungfrun,

Dubblätt

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

sid 14

sid 15

ACC. NR M. 1737

så rider jungfrun.
Ätter kammer banden.
Lufs, lufs, lufs.
(För en pojke)
Så rider riddar'n,
så rider riddar'n.
Ätter kammer banden.
Lufs, lufs, lufs.

I Varnums socken östra Värmland, har upptecknaren på olika ställen och vid olika tillfällen hört följande dialogiska vaggvisa.

(Sång) Goddag, goddagen käre grannfar.
Vian vian, vian vian vian.
Goddag, goddagen käre grannfar,
Vian vian vej.

(tal) Å far hemme ?

(Sång) Han ä fälle ute på logan å tröskar.
Vian vian, vian vian vian.
Han ä fälle ute på logan å tröskar
Vian vian vej.

(Tal) Har än nån säck å låna mej ?

(Sång) Han har fälle en, men den tog han fäll mä sej
Vian, vian, vian vian vian.

Drabblätt

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

sid 15

sid 16

Han har fälle en, men den tåg han fäll mä sej
Vian vian vej.

(Tal) Vad ska'barna bli ?

(Sång) Den ene ska'bli präst å den annre ska bliklockre
Vian vian, vian vian vian.
Den tredje ska'bli doktor å bote våre krätter
Vian, vian vej.

Upptecknarens far har hört samma visa i Hångsdala, Västergötland, där den dock sjöngs till annan melodi.

Gustaf Anderssons i Mellgården uppgifter om gammaldags
seder och bruk i Södra Ny socken.

Gustaf Andersson är en man med livliga hågkomster från sin ungdom och han berättar gärna. Hans hemby Mellgården, är ett af de få gammaldags byalag, som ännu kunna påträffas i Värmland. Mellgården, och den därmed sammanhängande mindre byn Hällbostad bilda en från den övriga socknen tydligt skild enhet. De båda byarnas befolkning iaktar ännu vissa gamla bruk, och den anses av socknens övriga befolkning vara högst efterbliven.

Även etnografiskt skiljer sig bybefolkningen från grannarna. Giftermål med någon icke bybo betecknas som någonting upprörande, och samtliga de tolv hushållen äro rätt nära besläktade med varandra.

sid 17

sid 18

Rätt tydliga tecken till degeneration har visat sig hos samhällets yngre element.

1.

Husförhör.

Ja hell på te säje, att dä enda, som ha blitt annerlunda nu imot före ä husförhöra. Nu för tia har di inga tockna, men förr va dä rekkit kalas då. Då va bönneras pocka te ta hem e hel tine brännvin för då va Mele roten samlad. Möcke fölk va dä samlat i stäga, å dä va jämt så pass så prästen å klockern kunne tränge säj fram te bole. Ingen velle skämma så ille ut säj så inte han geck te husförhöre. I katekes å biblisk historie kunne prästen fråge vem som hälst. Ja minns en gång, når han fråga, veckra som va mä Israels barn ut Egypten å kom in i Kanans lann, att inte dä va näen söm vesstet. Men så va då e kärringe, söm inte hörde te roten- di kald a Villfras i Backe -, å ho sa Josua å Kaleb. Då titta di på'a allihop å töckte ho va fali te kunne mä sä. Här i Mellgår'n å Bockre (Bockerud, by i S.Ny) va alle, som inte va gefte, ålagde te läseinnatess. Di som va gefte, di skulle fäll vare litte för mer här. Di brukte få läsa nöe i salmboka å sämme skramla i väg änne bra, män sämme gick dä att uschlit för aj.

Mett unner allt dätte hade kvennfölka ett styft arbete i köke, för åm inte huse skulle bli utskämt så va di pocka te ha möen å go nat. Når di så hade sjönge " Min gärning nådit skäda" så skulle di börje på å äte. Prästen å klockern geck först te

sid 19

sid 20

bole, för di va väldit noga mä orninga här å velle inte att nöen skulle säje, att nön aen, som va lägre, hade fått gå före. Husben (husbonden) va vörd sjöl(själ) för dä måste men ibland kunne han att ha ställföreträdere oj. Först feck di klengås (smörgås, på vilken smöret strukits med tummarna) å brynost å sup te,. Di hade allri mer än två glas på brecka. Först bjö di prästen å klockern å sen fick alle di andre drecke ur samme glasa. Nu kunne dä vare nöen, som inte söp ur, å då feck nön aen ta rästen. För dä måste hade di ett trevligt kalas ätter husförhöre.

sid 20

Sist stog prästen opp å höll ett tal te alle husfäder å förmana dom att di skulle uppfostre sine barn i Herrans tukt å förmaning å föregå dom mä gött exempel å te sist ba han dom vare aktsamme om sine tjänrer, så att di inte överansträngde dom.

Sen vesste han vart han skulle ta vägen åre därpå, för de hade han skreve opp i boka ve förhöres början. Di tura om mä te ha'et se. Dä va bra möa år imella då dä va på vart ställe för roten va stor. Dä va Mellgårn, Hällbosta å Bockre.

(Upptecknaren såg för några år sedan hur en person från Mellgården på ett "kalas" öste vispad grädde med bara handen, då han råkat tappa skeden).

2. Höstbestyr.

Det var mycket att stöka undan om hösten."Den gödda kalven" skulle ha mat var stund å julgrisen oj.Å när de hade

sid 22

slaktat alla gåsungarna så var det en riktig högtidskväll, när de skulle plocka dem. Också skulle "ongera" ha kläder och va dä möa onger, så fick di hålle på bå betti å sent mä te spinne å färje å väve. Alla voro tvungna att ha nya kläder tills de skulle till "julottekörka". För om de hade fått ett par "blaggarnsböxer" till första maj, så vet en hur mycket det var kvar. När tyger var färdigt så kom byskräddaren "å då va ongera glae". Skräddaren det var en liten fjant som gick omkring med prässjärn ochsytyg.

sid 22

Efter kläderna kom slakten. "Å när di hade slakta, så va dä dänne förviddrane möne körven." När de kokade korven, så brukade det vara i en otta, å stackars den som då satt sig på spishällen. För om nån gjorde det så sprack korvskinnen. Bloden tog de vara på till korven, men inte all, för di gjorde korvock-
så, och här var hela taket fullt med palt och korv. ?

När slakten var gjord så skulle de ta vara på talgen. Först skulle han hackas och det brukade gubben i huset göra. Sen skulle talgen ältas så att han blev som smör. Sen skulle han "skilas" (skiras). Sen slog de vatten i en gryta eller en kärna och däröver den skirade talgen. Vattnet skulle vara varmt, för att inte talgen skulle stelna. "Sen vardä bare te å döppe vekar-
net igenom talgen, å för var gång fastna dä litte mer" Hade de fårtalg, så ville de gärna ha det till julljusen, för att utav den blev ljusen mycket vitare. "Ljusa skulle stöpes nöen kväll

sid 23

imella Lusse å jul, å då va dä håller inte lessamt för ongera. Allt lyse som de då betjante sig av var från brasan i spisen och från långa tallstickor. De gamla ljusen var slut för längesedan. "Dä varste ja vesste på dän tia va te gå å lyse mä di där steckera, för ja va kvällssömni ja som alle onger" Men det gick ej att slip-
pa undan ty arbetsfördelningen var gjord på förhand och ingen fick vara sysslolös.

Trösken skulle ovillkorlen vara färdig till jul annars kanske man inte fick malt till julbrygden och det allra värsta var att man blev utan julost och det var värre skamm än något annat. När de började köra in säden på hösten, så tog alltid bonden själv julosten och lade den i den nedersta "floen" och där kunde man inte komma åt den förrän den kom upp vid tröskningen.

När de tröskade, så gick de opp vid två tiden på morgonen och innan de gick ut fick de ölost och bröd. Sen höll de på till klockan fem. Då gick de in och fick andra frukosten som den kallades. Då var det ingen bestämd mat, utan de lagade i en ordning vad som passa.

Sen gick de strax ut och började, "män då va dä nog en å
nog en å aen som va trött å en feck att höre både då å då: "Ser
du dagrahna (Morgonrodnaden) nöe; ser du dagrahna nöe!" Å den sön-
stog närmast gluggen feck fäll titte ut då å då. När dagrahna syn-
tes, då gick di in allihop. Men då måtro va alt blaggarnsskjorta
blöt. När di kom in feck di en sup å sen geck di å la sä e stönn!"

Sen skulle då brygges å då skulle vare start så då fräste åttå drecken" Men det bästa sattes undan ty i var gård skulle det bli kalas under julsöcknen.

Åsså skulle di bränne julbrännvin. Di vëlle ha möe så då tog nog både en da å e natt inna di feck bränne igönnem allt. Men då tog gubben en provsup å skicka en te grannera mä. Å då feck di en stark sup å en go sup. Då ä inte dän smaken po brännvin nu. Men fast di hade så möe, så såg en inte öfta nöen, som söp sä full.

I Mellgården är det än i dag vanligt att man tar sig en lur ett par gånger under dagens lopp. Upptecknaren har själv kunnat förvissa sig om att i de gårdar där gamla personer härskar, går man under vintern och lägger sig vid 6-7 tiden på kvällen för att sedan vid 10-11 tiden utföra ladugårdsgöromålen och laga kvällsmålet.

Julseder.

När julaftan geck in då va då gläije i husa. Strax på möran börja kvennfölka på mä te koke julskinka. Männas geck göbben i huse å orna (ordnade) mä julbolet. Då va allti hans göra. Mett på bolet sa han den store julkaka. Däröppå la han julkörse. Då va ett brö som di hade baka i färm åttå(utav) ett körs, å på dätte körse bruka di göre annre krumelurer allt ättersom kärringera kunne mä. Öppå körse la han julosten. På vann sia (vardera sidan) denne högen ställde han e ölstånke. Di va för då mäste åttå enträ å litte avlång. Bräne (bredvid) den ene åttå dom ställde

sid 25

sid 26

han brännvinsflaska. Den bruka vare fyrkanti å brännvine hade di allti färga gult mä bresilja.

Allt dätte feck ligga kvar på bolet över hele julhälga.

I stället för medda åt di brö som va döppat i spae (spadet) ätter julskinka. Senna själve julmåle dä va gött ska ja sie.(säga) Dä va ingen så fatti så han inte hade mer än en rätt då. Om grannera vesste att han hade ont äm'et, så skecka di fäll nöe te'en. Först å främst skulle di ha nön sörts fesk, å dä va lutfesck för dä mäste här. Söggle skulle kokes på julafton för alle fyre prädikodagera, men inna en börja å koke dä å döppe i gryta, skulle en vare höfsad. (d.v.s. tvättad och iförd hängdagsskläder) När di hade döppa i gryta skulle julhalmen tas in. Å när den ble inlagd, då ska ja sie att ongera hade roligt.

Senna börja di på å duke fram maten. Den bestog alltid åttå fläskkorv å köttkorv å rotmos å stuvad fesk å gröt här. Men di brukte havregrynsgröt på den tia. Dä som ble kvar feck stå över natta. En sak ha ja unnre möe på senna, å dä ä att en allri hörde, att dä tog ell nöen stans på julaftan. Dä feck inte vare råve i spisen då, än han skulle vare törr å sprake rektit. Å att dä allri kom nöe i halmen som låg ända fram te omnen (ugnen) dä va könstit.

Men dä va inte bare fölke, som skulle fägnas. När

sid 27

sid 28

di ya konna(korna) på kvällen skulle di käje særskilt te var å e:

"Ät bra, å trivs bra,

Få mærg i bena å kött på reva

Dä ä julkväll i kväll!"

På möran feck en gå öpp ve fyretia för di brukte börje körka klocka sex. Den som kom öpp först feck gå te stalle å skille hästera. Var å en skulle ha en åtting havre. Å havren skulle vare ordentligt genomblött med öl å dessutom skulle dä slås en syp brännvin på'n. Oppå allt dette la di en kakbit å en limpbit.

När dän som hade vart i stalle kom in, skulle alle sätte sej ikring julbolett. Ville di ha nön mat feck di äte åttå dä som stog kvar sen kväll. Men en glöggsup eller fler va alle pocka te ta. Glöggen hade di koka åttå brännvin å vatten mä möe sött i.

Te julattekörka åkte vi alltii en forsläde, åttå samme slag, slag, som en använde när en for te kvarna. En velle komme i ti te körka då så att en feck plass. På den tia geck dä inte an te komme när prästen sa amen.

När en skulle hem ifrå körka, va dä bråttöm. Den som kom hem först skulle först få in säa. Å dä ble köring forsläera gick i våger. Hästera hade stått hele tia nor om körkvägga å fröse, så di hade nog inget emot te få sträcke ut. Ja, dä geck unna ska ja säje min far lelle.

Den som va hemme feck ta emot mä varme salvetter. En va hungri lell, när en hade sutte i körka en tre fyre timmer på

mörakvesten. För högmässa va allti strax ätter otta.

Anndagsatta va di ute å sjöng å bar "ljuse stjär-
na" Di sjöng Staffansvisa, å dän va precis like dann då, som
ho står i läseboka. När stjärngössera kom va nöen pocka te väre
ute å få tag i dom, för om di hade gått ifrå gårn utta te bli
fögnade, så hade dä vare e evi skam. Di brukte säje att

" Om främling går ofägnad ut,
så körer han jula ut" ¹⁾

I julsöckna bruka kalasa väre. Men som alle skul-
le ha kalas å alle skulle bjus, så dröjde dä länge inna di ble
färdige. Men före fastlagssöndan va dä pocka te väre gjort i
alle fall, för i fastan föll dä ingen in te göre kalas. Ungdo-
men hade alltid en särskild julbal. Å dä va då visse ballag.
Här va Hallbasta, Mellgårn å Bockre ett, å balen bruka allti
väre där Lars i Bockre bor nu. Men di där balera va inga nök-
terhetsfäster.

1) Denna regel nämnes och efterleves ännu åtmin-
stone i västra Värmland. Det anses strida mot god ton både att
under julen försumma att bjuda på fägnad och att avböja en dy-
lik bjudning.

Seder vid vårfrudag, första maj och midsommar.

Några särskilda bruk vid vårfrudagen minns jag
inte, men jag kommer ihåg, att de gamla talade om en hel del

sid 30

sid 31

som man skulle göra eller inte fick göra vid gamla vårfrudag. Vad de menade med gamla vårfrudag har jag aldrig haft riktig reda på, och jag har inte lagt på minnet vad de hade för bruk då heller.

sid 31

Men jag minns att de gamla aldrig ville göra något arbete vid eldlys efter Vårfrudag. Då börjar det bli ljus i norr om kvällarna, och jag minns att mor brukade sätta sig med spinnrocken vid ett fönster som vette åt norr för att kunna se litet längre.

På Valborgsmässoafton tände de ett stort bål vid varje by.

Första maj skulle man "äta mäg i benen", och då vankades det nästan lika mycket mat, som på julafton.

På midsommaraftonen restes majstänger. Samma lag som hade julbalerna, brukade ha var sin majstång och man turades vid på de olika gårdarna med att ha dem.

Sen dansade ungdomen omkring den hela natten. Var det som det skulle så ville vi alltid ha både klarinett och fiolspelare här. Spelmännen skulle ha lön, och att ta upp den kallas "att gå mä spelmansskåla". Det skedde under en paus. Då satt för det mästa var dräng med sin piga i knäet. Drängarna ville förstås inte vara sämre, än att de lade i för pigorna sina också. Den som gick med skålen, skulle ha god sångröst, ty för var och

sid 32

en, som lade i den, måste han sjunga en bit. "Å han fick sjunge så svetten stog ikring'en".

Förutom den stora majstången brukades ha en mindre vid varje gård. sid 32

1) Dräng och piga betyder här vuxen pojke och flicka i allmänhet.

Peregrinus.

Den sextonde maj skulle de gå man ur huse och ropa peregrinus. Det var jag med om många gånger.

Det hade varit en skallgång för att jaga bort vargarna, sade de gamla. På den tiden jag var ung, fanns det inga vargar här på Näset, men de höll på med att ropa Peregrinus i alla fall. Den dagen var det oväsen i skogarna.

Bröllopsseder.

Förr i världen tyckte de inte att det var något hederligt här, om inte bröllopen hölls i kyrkan. Jag minns när Stava i Byggniga gifte sej. Då hade de flera brudpigor och två smådrängar. De skulle helst vara av den närmaste släkten. Smådrängarna red till kyrkan och skulle möta brudföljet vid kyrkdörrarna. Efter vigselns fick inte brudstassen fara så fort för smådrängarna skulle hinna hem till bröllopgården och tillbaka tre gånger. För var gång de kom tillbaka till brudföljet sköt de med pistoler.

När gästerna kom tillbaka till bröllopgården stod bordet dukat. Vid det fick endast de gifta och de närmaste gästerna sitta. Långt framme vid bordets kortända satt brudparet. Bruden satt vid brudgummens vänstra sida och till höger om honom satt prästen, till höger om denne klockaren, därnäst brudens fader om det var han som bekostade bröllopet. Stundom hände det att brudgummens fader bekostade bröllopet och i så fall ryckte han upp till klockarens högra sida. Sedan följde de andra manliga gästerna efter rang och värdighet. Till vänster om bruden, mitt emot prästen satt prästfrun, bredvid henne klockarfrun o.s.v. så att varje man fick sin fru mitt emot sig. Längst nere suto ogifta släktingar till brudparet.

sid 34

Medan man satte sig till bords spelade spelmännen en marsch, och sedan läste någon, vanligen prästen, en bordsbön. Sen började de äta, men de gick inte så å vela när de skulle äta, då som nu. Först fick de sup och smörgås, och sedan kom allt det andra i lämplig ordning. Maten var olika vid olika tillfällen, men oftast var den av samma slag som julmaten, för de ville allra helst ha bröllop under julsöcknen.

När de hade ätit var det alltid någon som tog upp en psalm. Men dessförinnan hade prästen hållit ett tal, och när det var gjort tog han två tallrikar och skickade till de båda "svärfararna" och bad dem skicka tallrikarna vidare och lägga i

sid 35

så mycket var och en hade råd till. "Svärfararna lade för det mesta i bra mycket och sedan följde de övriga karlarna deras exempel så att set oftast blev en rätt vacker summa. Så fort något blev lagt på den översta tallriken hällades detta i den undre. Den översta skulle alltid vara tom. Sedan kom tallrikarna med pengarna tillbaka till prästen, som på brudparets vägnar skulle tacka för gåvorna.

Sedan man ätit brukade gubbarna försvinna upp på loftet där det fanns spelbord och kortlekar." Di bruka mest spela om tolvskillingar, nöen gång kanske lite mer, men di spela allri rocken årvarannre."

Gummorna försvunno också, för nu var det ungdomens, eller ströfolkets tur. de skulle undfägnas med samma mat som de äldre, men nu iaktogs ingen rangordning vid bordet och man satte sig vanligtvis inte ordentligt till bords heller, utan åt och söp var det föll sig lämpligast. Den manliga ungdomen ägnade i allmänhet sin största uppmärksamhet åt brännvinet. Värden brydde sig allri om va möcke di söp. Va dä nöen, som inte drack ur glase, så sa han inte "Sup ur!" Å han sa allri te nöen, att di söp för möe håller".

Så fort man hade ätit sig mätt började dansen. Den försiggick vanligen i lillstugan. Brudgummen skulle börja med att dansa med bruden, "män öm inte brugummen va dansekunni

sid 36

sid 37

för då kunne alt finns tockne då mä, så feck nöen uttå pöjkera danse förste dansen mä'a. Denna första dans var merendels en vals. Sedan skulle alla närvarande ogifta manfolk dansa ett varv med bruden. På samma gång skulle han ge henne en brudgåva i penningar. I ett hörn av dansstugan stod ett bord med brännvin och bröd och dit förde bruden efter dansvarvets slut varje pojke, som givit henne en sådan brudgåva. I all synnerhet om bruden var vacker och dansade bra kunde de så hopsamlade penningarna gå upp till en ganska vacker summa.

Ett bröllop varade alldrig mindre än två dagar. Fram på kvällen sista dagen åts brudgröten. Den bestod av en bastant havregrynsgröt med kamel och socker. Men man fick se upp så att inte någon av gubbarna lyckades smussla undan kanelen och få dit snus i stället eller att sockret blev utbytt mot salt el. dyl. Under det brudgröten åts sköts det utanför så att det skallrade i fönstren, och under hela tiden, stod spelemännen och spela i förstugan.

Karlstads Domkyrka.

Det var samma byggmästare som murade domkyrkan i Karlstad och väggarna till kyrkan här i Ny. När han höll på med domkyrkan, kom han så långt att han skulle spänna valven, men hur han än bar sig åt, så ville det inte lyckas för honom. Då for han bort, och stanna borta i sju år. När han då kom till-

baka, så gjorde han först bruk. Utav det smetade han en del på en vägg och tog sedan en stor gråsten och kastade i bruket. Den fastnade. "Nu skall ingen landshövdingekäring fördärva mitt bruk" sade han då.

sid 39

Sen dröjde det inte länge förrän han hade valven färdiga.

August Johanssons Berättelser.

1.

Sägen om Eskilsäters kyrka.

Den första prästen i Eskilsäter heete Eskil. Han skulle bygga en kyrka, men så kom en jätte och erbjöd sig att bygga kyrkan. han skulle göra det för intet, om prästen kunde gissa jättens namn, innan den blev färdig. Om han inte kunde det, så skulle jätten ha prästens båda ögon. Kyrkan närmade sig sin fullbordan, och prästen som inte ansåg sig havnågra utsikter att kunna gissa jättens namn, gick sorgsen ute i skogen. Då fick han höra någon sjunga inne i ett berg. Han stannade och fick höra följande vagg-sång:

"Tyst, tyst pojken min,
snart så kommer far din, Kinn,
med prästen Eskils bägge ögon."

Då skyndade prästen till jätten, som hunnit så långt, att han skulle sätta spiran på tornet. Då ropade prästen: "Kinn, Kinn,

sid 40

sätt spiran rätt". Då blev jätten så arg, att han föll ner och slog ihjäl sig.¹⁾

1) Eskilsäters kyrka har ända till 1890 talet haft ett kort trubbigt torn, någorlunda liknande de skånska kyrkornas trappstegstorn. Kyrkan är från medeltiden.

2.

Sägen om Botilsäters kyrka.

För mycket länge sedan var det en fru, som hette Botilda, här på Näset. Hon tyckte det var för långt att fara ända till Lurön, för att höra mässan. Och därför skulle hon bygga en egen kyrka, men vad som byggdes på dagarna, revs ner under natten, och hon blev tvungen att flytta kyrkan till en annan plats. Då spände hon två tjurkalvar för en kälke med en väldigt stor sten på. Där kalvarna lade sig, skulle hon bygga kyrkan. De fick gå just som de ville, och de lade sig där kyrkan nu står.¹⁾

Botilsäters kyrka är också - åtminstone delvis - uppförd under medeltiden. Omedelbart invid kyrkan ligger egendomen Kalvhagen. Lurö lär ha varit ett kloster på Lurön i skärgården utanför Värmlandsnäs sydspets.

3.

Jättekastet på Granbergshöjden.

Förr i världen fanns det gott om jättar men de försvann, då kyrkorna byggdes, för de tålde inte att höra kyrkklockorna.

sid 41

sid 43

På Granbergshöjden i Grums ligger det en sten, stor som ett ordentligt hölass. Det var en jätte, som stod på ett berg och skulle kasta den på Grums kyrka. Han hade slagit en kätting om kring den, men den gick av i själva kastet, och därför träffade han inte kyrkan. Men än i dag syns det märken precis som efter en grov kätting runt omkring stenen.

sid 43

4.

Gullkas och Långfinger.

När jag var liten fanns det en nämndeman i Mellgården, som de kallade Gullkas, för de hade mycket öknamn på folk då. Alla trodde att Gullkas och hans hustru hade begått mened. Ett bevis härför var, att sonen deras, som gick under namnet Långfinger, hade fått pekfingeret och långfingeret, på högra handen, sammanväxta till ett finger och det var minst ett kvarter långt.

Så hade det gått, emedan hans mor var havande med honom, då hon lade fingrarna på bibeln, och svor falskt.

När Gullkas dog kom djävulen själv och hämtade honom. Ingen av de närvarande såg den onde, men det var tydligt att Gullkas såg honom och dessutom uppstod ett förfärligt oljud och slammer just då han gav upp andan.

Jag var inte så gammal då, men jag minns, att detta dödsfall och de hemska händelserna i samband med det, länge var ett samtalsämne här i trakten.

sid 44

ACC. N:R M. 1737

5.

Tomtar.

Tomtar troddes det allmänt på i min barndom. Jag har aldrig sett någon själv men jag har talat med många, som sagt, att de ha gjort det. De voro mycket små, men ändå mycket starka. Det var bäst att vara artig mot dem. Man fick inte störa dem med tröskning sent på kvällen, för då hämnades de med att tröska "i tomme" under hela natten.

Vi hade en gränne på Blomsterhult, (Gård i Södra ny socken) som påstod, att han hade en hel mängd tomtar på gården, och de var honom till nytta på alla sätt.

Men det var en annan, som hade råkat bygga stallet ö-
ver tomtarnas bostad, så att det rann urin ner till dem. Och han fick hästarna så illa tilltygade, att han blev tvungen att flytta stallet.

6.

Skogs - och sjörå.

Det var många som sade sig ha sett "skogsråa". Hon var mycket högväxt och mycket vacker. Föröfrigt liknade hon en vanlig kvinna. Men hon var mycket falsk, och ville gärna föra folk vilse i skogen.

Det var särskilt en skräddare i Åstorp (gård i Södra Ny socken) som hade haft mycket att göra med henne.

Sjörået hade många sett, då de var på sjön. (Södra Ny

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

sid 45

sid 46

socken ligger invid Vänern) Hon var ljus och väldigt förförisk.

7.

I mina allra yngsta årtrodde jag knappast på skogs-rår och sådant. Men då jag var en fjorton - femton år var jag med om något, så att jag knappast vet, vad jag skall tro nu.

sid 47

Jag var med far och arbetade i skogen. Det var i mars månad, och dagsmejan låg på, så att det hade bildats issvall på alla vägar. Vi hade varit hemma och ätit middag, så att klockan kunde väl vara ungefär ett eller två på dagen. Inte så långt hemifrån mötte vi en flock på en 8 - 10 stycken kor, och de gick som skarpskodda hästar på isen. Far trodde att det var Åstorpskorna (Åstorp ligger omkring en halv mil från meddelarens numera öde barndomshem) och sa till mig: "Det är så gott, att du blir med dem hem". Men så försvann de. Sedan hörde vi efter i alla gårdar i omgivningen, men de hade inte haft korna ute på något ställe.

Jag kan inte erinra mig nu, om det fanns någon skäl-ko med i flocken. Då trodde jag att det var skogsråns kor och än i dag vet jag inte vad jag skall tro.

8.

Kreatur m.m.

På tal om kor, så hade de alltid många flera sådana förr än nu. Men de var av en mindre sort. De slaktade en kviga varje höst, och alla kalvar åt de opp själva. Kvigan och julgrisen

sid 48

brukade de slakta vid samma tid på hösten.

Men det är en sak som det finns mycket mera utav nu än då, och det är björkar. I min barndom fanns det knappt flera björkar än de, som var planterade framme vid gårdarna.

sid 48

9.

Lucia.

"Lusseattan" firades alltid. Då skulle någon av döttrarna eller pigorna klädas till Lussebrud. Hon kläddes i vitt och fick en kröna med ljus i håret, och så skulle hon vara uppe vid tre - fyratiden på morgon och bjuda på kaffe.

Så fort kaffet var drucket skulle man skynda sig upp. Den som blev sist klädd, kallades för "Lusen"(Lusa). Sedan blev det ett riktigt kalas, som varade hela dagen. Då skulle de proväta fläsket från den nyslaktade julgrisen, och man brukade inte spara på brännvinet.

10.

Julafton och Juldag.

På julafton försökte de, att göra ifrån sig så tidigt, att de kunde vara hälgdagsklädda till middagen. I stället för att äta middagsmål, doppade de i grytan. Sen lades julhalmen på golvet. Mitt på bordet lades en julhög med julkakan underst och julosten överst. Barnen fick var sin julhög med "bakkakor" av samma slag som i den stora julhögen, men de voro mindre. Var och en fick också en liten julost.

sid 50

På eftermiddagen vankades lutfisk och gröt. Även kreaturen skulle ha bättre kost. Om dörrarna var så höga att det gick för den skull, kunde det hända att man ledde in hästarna i stugan, för att de skulle få se på härligheten och smaka på julbrödet.

Golven var över allt täckta med julhalm. Det var råghalm som hade skurits så att den var ungefär kvarterslång.

På julmorgonen gick man opp tidigt. Var det stjärnklart så bestämdes tiden vanligen efter stjärnorna. Gubbarna brukade vara ganska kunniga i att utläsa tiden av stjärnornas läge. Det hände aldrig att de tog fel på mer än en halvtimme. Var det mulet så kunde man på de ställen där de hade klockor - men det var inte så många - få höra någon som kom och bullrade på fönstret vid två - tretiden för att höra vad klockan var.

När man hade kommit upp åt man av maten, som stod kvar på bordet. Julhögarna fick ligga till tjugondeda'n, men man brukade breda en särskild duk över dem för att skydda dem för smuts.

Julottan brukade börja klockan sex, men redan ett par timmar i förväg brukade folk komma för att de skulle vara säkra om plats. När klockan hade gått över två eller tre, hade man ingenting att frukta för de döda, som annars var i farten särskilt den natten.

Man brukade stöpa särskilda ljus, att ha i lyktan

sid 50

sid 51

vid julottefärden. Annars var det vanligt med tjärbloss men vid jul skulle det vara finare och därför begagnade man ljus och lyktan. Folk som hade långa skogsvägar att gå kunde nog ha tjärbloss i skogen, men när de kom ut till bygden, kastade de bort dem och tog lyktan.

11.

Annandagsotta.

Annandagsotta var ungdomen oppe tidigt och sjöng. De gick ur gård i gård. De sjöng mest visor, men ibland sjöng de psalmer också. Det fanns också de, som diktade särskilda visor, just för det tillfället. Jag kan inte beskriva närmare hur det gick till. Jag var aldrig med, för jag har aldrig kunnat sjunga.

För övrigt fick man inte besöka någon. "Det är bara tiggare som går ute under juldagarna", sade de gamla. Och det höll de strängt på.

12.

Julljus och julgran.

Julljusen bestod i min barndom av hemstöpta ljus. Någon gång, - mestadels mellan Lusse och jul - stöptes de. Det skulle vara minst två grenljus på julbordet. Varje hushåll skulle också lämna ljus till kyrkan.

Julbrasan skulle göras av riktigt töre, och den brukade lysa så bra, att man kunde se att läsa var som helst i rummet.

sid 52

sid 54

ACC. N:R M. 1737LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Julgran hörde jag aldrig talas om förrän i början av sextiotalet.¹⁾

sid 54

Upptecknarens mormor, var född 1850 berättade, att hon vid sju års ålder i ett förmöget bondhem i Östra Amterviks socken såg den första julgranen. Den var helt liten, och stod på ett bord. Följande år fick hon själv en julgran. Det var en helt liten topp nedstucken i en buteljals och med ett litet talgljus i toppen. Hon hade själv dessutom prytt den med olika färgade papper.

13.

Påkseder.

På skärtorsdagskvällen var det väldigt noga med att det blev tjärkors strukna på alla lagårdörrar. Då kunde inte trollpackorna komma in och skada korna.

Både då och på påskafton sköts det väldiga.

Om det var så att det gick för sig, så ville de helst äta ägg på påskkvällen, men det var ont om ägg vid den tiden på året, och man fick äta, vad som fanns i huset.

14.

1 maj.

Första maj skulle man "äta och dricka mäg i benen", som de brukade säga. Om det var på gästen med vinterförråden, så ville de i alla fall ha det rejält den dagen. Det var en riktig festdag.

sid 55

ACC. N:R M. 1737

15.

Midsommar.

På midsommaraftonen hade de alltid majstänger och ungdomen roade sig på natten. Hemmen skulle smyckas med löv. Men här var det ont om lövträd då.

Midsommardagen var inte alls lik de andra hälgdagarna. Man var inte vidare noga med att gå till kyrkan, utan gick gärna och hälsade på bekanta i stället. Men det ansågs mycket opassande på andra hälgdagar.

16.

Väderleksmärken.

Vintern var slut när kråkan kom. För kråkan fanns här aldrig om vintern då, men nu både hör och ser man henne året om.¹⁾ Men om hon kom före "Vafferdag" (Vårfrudag) så sade man att "Like långt som kråka hörs före Vaffer, like länge får ho tige ätteråt", för man väntade alltid en vinterknäpp strax efter "Vaffer". Men jag kommer ihåg, att vi brukade vara glada åt att våren kommit på Vaffer. I all synnerhet, om det var blidväder den dagen.

Om det snöade på trettondedagen, skulle det bli tretton snöyror till under vintern.

Kall nyårsdag bådade gott år.

Veckoräkning? Jag minns att gubbarna brukade tala om att det bäst att göra vissa arbeten vissa veckor, men jag har aldrig tagit riktigt reda på hur de menade.

1) Samma anmärkning gjorde Gustaf Andersson (s.18-39)

Ordstäv, talesätt och vidskepliga föreställningar.

Inledning.

För de i denna avdelning upptagna ordstäven, talesätten och vidskepliga föreställningarna kunna givetvis i allmänhet icke sagesmän uppgivas. De ha upptecknats under resor och som jag hört dem i dagligt tal. Dock kommer, de socknar, där de upptecknats, att så vitt möjligt antecknas. Ordstäv bildas alltjämt ute i bygderna, och somliga av de i denna samling förekommande torde vara av rätt ungt datum.

Ordstäv (och ordspråk)

Den late och den fete
har allti ont å heten. (Botilsäter)

Katta vår, sa Blom, åsså had'han inga.
(Östra Emtervik)

Akte huve, sa'Spriken när han slådde.
(Näs och Gillbergs härader.)

Dä va nära ögat, sa'han som slog sej på smalbena.
(Södra Ny)

Dä går ledit dä, sa han, som satt fast.
(Stora Kil)

Ja har fått ett lort i ögat, sa'Raske-Per.
(Långserud)

Å hjälp mej, sa'Anners på Lure.
(Långserud)

ACC. N:R M. 1737

IDubblott

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Ja förstår schäsen, sa 'Skam, när han åkte på välten.

(Brunskog)

Dä va en dä, sa 'Skam, när han tog två skräddare.

(Brunskog)

"Vi päron", sa 'svinskiten.

(Kristinehamn)

Det kan hända den bäste, det har hänt mej.

(Karlstad)

Det är ingen ordning, sa 'katta, när de körde ut
henne på julkväll.

(Östra Emtervik)

Växla mej den, sa 'klockar'n om byxknappen.

Dä ä säkert som amen i Körka.

(Varnum)

Di store di känner varandre,

di små di spänner varandre.

(Södra Ny)

Dä ä inte lätt, te kese ä å räte.

(Södra Ny)

Stor i ola, å litten på jola.

En litten hinner möe, mäna en stor vänder sej.

(Näs och Gillbergs härader)

Det rör mej inte, sa 'gubben, när hund bet'en i träbe-
-net.

(Långserud)

sid 61

sid 62

ACC. NR M. 1737

Ungdom och visdom följs inte åt.

Den som ä bjudd, han ä fägnad.

Det tar sig, sa pojken om skrikinga.

(Långserud)

Gåtor.

Tufot¹⁾ slog på sjufot²⁾

å ropte Vindspjäll³⁾ lös Lurband⁴⁾

annars kommer dä Nauerskapt⁵⁾ ifrå Dovrefjäll

å tar alle våre Rotemöss.⁶⁾

1) Husbonden. 2) Harven. 3) Drängens namn. 4) Hundens
namn. 5) Vargar. 6) Svin. (Fryksdalen)

2.

Lapp över lapp, lapp över lapp,

Lapp, lapp men ingen söm.

(Kålhuvudet)

(Fryksdalen)

3.

Vä ä dä som går å går men aldri kommer te dörre.

(Klockan)

Varnum)

4.

Dä stog en hunn på Hunneberg

å skällde över have.

(Vinden)

(Gillberga)

5.

Dubblatt

LUNDS UNIV.

FOLKMINNES-

ARKIV

sid 62

sid 64

ACC. N:R M. 1737

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

sid 64

Huke - buke satt på taket

huke - buke trilla ner.

Ingen man i hela vårt lann'

Huke - buke laga kan.

(ägget)

(Långserud - Gillberga)

6.

Dä står en man invid vår vägg,

må horngap å mä läderskägg,

Va hetter han?

(Tuppen)

(Gillbergs, näs och Ölme härad)

Andra talesätt.

När ja får mitt, å väl dä,

å andre får sitt, å snålt dä,

Då ä ja nöjd.

(Långserud)

Du(han) ä för litten å för lätt

för länsmans käpp.

(Östra Ämtervik)

Jag kommer, när ni ä som bliast.

(Västra Ämtervik)

(Säges då man inträder i ett hus där folket just
sitter till bors.

Håll på som du ha börja, så försover du dej inte.

(Säges till barn som varit länge uppe på natten)(Västra Ämtervik) sid 65

Gumman visste inte, att gubben var tokig, förrn han
sjung när han åt. (Östra Ämtervik)

Hade inte "om" varit emellan, så hade käringa sköte
björn med sopkvasten. (Karlstadstrakten)

Du skall ljuge långt å snålt, så dä går i folk.
(Långserud.)

Träng dej inte emellan barken och trä't.
(Östra Ämtervik)

Bär nu ut mej. Å sätt mej inte på nöe ställe. (Uttryck
för förvåning) (Varnum)

Den som å bjudd, han ä fägnad.

Di andre ? Dä ä svina.

(Håll käften) -Han har inget skaft.

(Varnum)

I Bergsjö där ä di så late,
i Hullkastet söver di än,
i Sjöänd'går di öpp litte före dager
på Fallet där går det med kläm.
I Bergsjötorp fånger boen fesken mä nota
å läggern på fate å ätern rå.
I Arvidstorp går di mä brev,
i Gåsviken går allt mä reserv,
å i Brosäter dunrer di å bråker,
så Klompas står på sne. (Varnum)

sid 66

sid 67

Samtliga de i denna "revy" nämnda gårdarna ligga omkring Bergsjön i Varnums och Lungsunds socknar. I Bergsjö, Hullkastet och Sjöändan ville man inte gärna bli påmind om denna vers, men den brukade dock ateras ofta nog.

sid 67

Dä va dä åre, när lössa geck på träben.

(Varnum)

Skam bor i alla öde hus.

(Långserud)

När det regnar och skiner sol, då dansar alla gamla käringar.

(Karlstad)

Jag skall komma, om det också regnar käringar med tälgknivar i handen.

(Långserud)

Nu går Skam på torra land.

"

Det är jag som råder och bestämmer och låter barnen leva.

"

Om någon med namnet Olle råkar falla omkull, hånas han i Varnums socken med följande vers:

Olle Bull, stöp ikull, å sket potta full.

Blir driftskuckun förargad tillägges: mä gull.

I norra Varnum höras stundom tågen på Bergslagsbanan. De säga oupphörligt: Bergslagsoxen, bergslagsoxen. - - -

Men genom hela socknen löper Mora - Vänerns järn-

sid 69

väg. Från Kristinehamn och norrut här denna en mycket stark stigning och godstågen ha svårt för att arbeta sig upp. Lokomotivet säger:

sid 69

Jag kan inte opp, jag kan inte opp - - - - - Så slirar det: Oj-øj-øj-øj- o.s.v.

Vidskepliga föreställningar.

1.

När man skall hämta vatten måste man se till, att kärlet är väl rengjort, ty man får gråta lika många tårar som man bär vatten tillbaka till källan.

2. (Östra Ämtervik)

Man skall aldrig tacka för blomskott, som man fått, ty då trivas de inte. (Östra Ämtervik)

3.

Om fåglar sätta sig på fönsterbrädet, så vänta de lik i huset. (Östra Ämtervik)

4.

När katten tvättar sig, väntar han främmande. (Östra Ämtervik)

5.

Om katten äter gräs, så blir det ragn.

6. (Varnum.)

Om man dödar en spindel så blir det ragn.

(Varnum)

sid 70

7.

Det är farligt att tala högljutt när åskan går.

8.

Varnum

sid 70

Om man räknar hur många vårtor en person har, får man själv lika många och på samma ställe. (Varnum)

9.

Vårtor kunna botas genom att strykas med en fläsksvål som sedan nedgräves under en jordfast sten. När svålen har ruttnat äro vårtorna borta. (Gillbergs, Näs och Kils härader.)

10.

Om en ogift person brukar lägga vänstra tummen över den högra, då han knäpper händerna, så kommer hustrun att få mest att säga i det blivande hemmet. (Varnum)

11.

Om man sätter sig mitt för ett bordshörn, blir man inte gift på sju år.

12.

Att vissla är detsamma som att kalla på djävulen.

13

(Långserud)

Att sno tomma händerna om varandra, liksom om man nystade, är detsamma som att nysta åt djävulen. (Långserud)

14.

På ställen där ett mord skett, måste man offra något, då man går förbi. Vanligen offras träpinnar och ris, m en stundom

sid 72

också hela kastvedsträn. Så uppstår ett offervål. Sådana finnas t.ex. i Särmoskogen nära Karlstad, vid gamla landsvägen mellan Långserud och Sillerud samt i Oversätersskogen, mellan Säffle och Åmål. De underhållas ännu. Ett annat har intill allra sista tiden funnits nära Tegnér's födelsehem Kyrkerud i Näs härad. Där säges en person omkommit genom olyckshändelse.

15.

På en gård i Långserud byggdes en ny stuga. Innan den blev färdig, såg man en ekorre springa på taket. Detta ansågs vara ett ont omen. Gårdens ägare dog snart därefter, och hann aldrig flytta in i stugan.

16.

Om någon vill bota vårtor, skall han först räkna dem, sedan stryka på dem med en fläsksvål, som stulits. Därefter skall han gå baklänges till en grind och gräva ned fläsksvålen under den ena grindstolpen. Då svålen ruttnat, gå vårtorna bort.

(Meddelat av Nämndeman Gustaf Andersson, Ny.)

17.

Om huskatten självdör kommer olycka att följa.

(Södra Ny)

18.

Det betyder olycka om den person som man först möter, då man går ut, är en kvinna.

sid 72

sid 84

19.

Om ett fästfolk går på var sin sida om ett föremål,
följer osämja, om ej den ena av dem går tillbaka. Se fig.
(Karlstad.)

sid 74

20 a.

En fästman får ej ge sin fästmö ett föremål med en
nål uti, ty nålen sticker sönder kärleken. (Karlstad)

20 B.

Om man skänker bort ett skarpt föremål, kommer det
att skära sönder vänskapen. (Fryksdalen)

21.

"Nackstert"(sendrag i nacken) får man, om man stöder
sig mot en vägg, som svinen skubbat sig mot. Det botas lämpligast
med att lägga vänstra strumpan omkring halsen.(Folkmedicin)

Prosten Göransson ¹⁾

En elak dräng i socknen hade på julmorgonen släckt
alla ljusen i kyrkan, innan folket hunnit komma. Det var flera
hundra ljus och man var förargad över att åter behöva tända dem
alla. Prosten Göransson kom och befallde den skyldige att genast
stiga upp och släcka ett ljus. Drängen ville inte, men en inre
kraft förmådde honom att göra som prosten sade.

sid 75

"Nu skall du till straff få gå här och släcka lika många ljus, som du har släckt i dag, men du får endast släcka ett varje julmorgon.

Sedan dess slocknar i Gillberga kyrka alltid utan synbar anledning varje julotta ett ljus.

(Meddelat av lantbrukaren E.Lindskog, Långserud)

1) Prosten Göransson verkade i Gillberga vid mitten av 1700-talet. Han har i historien gjort sig känd som "Den siste Rudbeckianen". Hans bror var den starka "Bryngel i Svanhult".

Prosten Göransson.

(Samtliga nedanstående sägner äro berättade av upptecknarens far. Se sid 3)

1.

Prosten Göransson var son till en torpare under Gillberga prostgård. En gång var han med vid höbergningen på prostgården. Han var då bara en liten pojke. Prosten var också ute på gårderna och hade sin lilla dotter med hon blev trött och började gråta. Då sa prosten till pojken: "Tag och bär hem den här lilla föstmöa du". Pojken tog henne på armen och flickan slog armarna om halsen på honom. Då satte han sig i sinne att henne skulle han ha.

En tid efteråt blev han tillfrågad av frun på Odenstad (gods i Gillberga socken), vad han skulle bli." Jag skall bli prost i Gillberga" svarade han. "Blir du prost i Gillberga,

sid 75

sid 76

då blir jag drottning", sade frun.

På hösten skickade pojkens mor honom till skogen för att kola. Men när han hade fått matsäcken, så traskade han i väg de sex milen till Karlstad i stället.

Där kom han in i gymnasiet. Så småningom blev han också prost i Gillberga, och blev gift med den gamle prostens dotter, som han hade beslutat.

På ett kalas träffade han också frun på Odenstad. Då sade han: "Nu är jag präst i Gillberga, hur har det gått för Ers Nåd !

II

En gång hade prosten Göransson varit ute i sockenbud. Då han var på hemvägen föll det en bakhjulet oupphörligt från vagnen, så att drängen måste gå ur och fästa det. Till sist sade prosten, att den som inte kunde låta bhjulet vara i fred, skulle också själv få hålla upp vagnen. Så befallde han drängen att lägga upp hjulet bak i vagnen. Det gick lika bra, och snart voro de hemma. Fan fick hålla upp hjulaxeln.

III

På Bjärmö (gods i Gillberga socken) fanns det på prosten Göranssons tid en fru som var rysligt elak. En gång kom det ett bud till prästen att han skulle komma till Bjärmö, för fan dansade med hennes Nåd, så att blodet fradgade sig omkring

sid 76

sid 77

skorna hennes. När prosten kom dit befälldde han fan att sluta upp och ge sig därifrån. Fan frågade då, om han fick fara upp genom skorstenen. "Nää, du sk allt få krypa igenom ett mindre hål" sa prosten, och så tog han en syl och stack ett litet hål i fönsterkarmen. "Ge dej nu iväg", sa han till Fan.

sid 78

Då blev det ett förfärligt gny och oväsen, och när det slutade, satt det något, som liknade en stor svart hund, utanför fönstret.

IV

Under det Göransson var prost i Gillberga hemsöktes trakten av en pest. En gång, då prosten var ute på sina åkrar, mötte han en pojke, som bar en räfsa, och en flicka med en kvast. De voro på väg till Långserud, (Annex till Gillberga) och gick just och talade om, huruvida de skulle begagna räfsan eller kvasten i den socknen. Flickan ville begagna kvasten så att ingen skulle bli över där.

Pest i mänsk
lig ge-
stalt

Prosten förstod att de två var pesten, och därför band han dem vid ett stort enträd,¹⁾ med två av sina egna hårstrån. Från den dagen upphörde farsoten

1) Den s.k. Gillbergsenen. Ett enträd med en ofantstorlek. Det fälldes en natt för omkring tjugo år sedan, och förvaras nu på Värmlands fornminnesförenings museum i Karlstad.

Bryngel i Svanhult

Bryngel i Svanhult var bror till prosten Göransson. sid 79

Han bodde i Svanhult i Kils socken och har fått sin berömmelse därför, att han var så stark.

En gång skulle han gå och hälsa på sin bror i Gillberga prostgård. Då gick han genom en hage, där prosten hade en stor folkond tjur. Den kom förstås sättande mot Bryngel och ville ta honom på hornen, men Bryngel tog tjuren i hornen i stället och slog henom i backen. Sen gick han fram till prostgården. Prosten frågade honom, vilken väg han hade kommit. "Jag kom den vanliga genom hagen". "Men kom inte tjuren åt dig!" - "Jo det kom allt en kalv sättandes, men den slog jag i backen", sa Bryngel.

En annan gång skulle Bryngel ro över sjön till Kils kyrka. Därför gick han in i en stuga och bad att få låna en pråm(eka). "Ja det skall du få", sa dom, "men dra upp pråmen väl, när du kommer tillbaka". Ja det lovade han.

När han se'n kom tillbaka, tog han och drog ekan med sig ända till vedboden vid gården, och där reste han upp den mot väggen. Se'n gick han in och tackade för lånet.

En gång var Bryngel i Åmål på marknad. Då var han inne hos en handlare och tittade på sill i akt och mening att köpa. Men han tyckte att den var väl så dyr. Då började handlar'n skoja med Bryngel och sa'att om han orka bära hem tunnan, så skulle han få alltihop för ingenting. Utan att säga ett ord tog Bryngel tunnan under armen och gick. Handlarn häpnade, men skicka-

sid 79

sid 80

de en dräng efter för att se hur långt han verkligen orkade bära den fulla tunnan. En gång satte Bryngel ner den men det var bara för att slå en rännsnara omkring den och sen ta den på ryggen.

sid 80

Drängen följde efter Bryngel ända till Karud i tveta socken, dit det är mer än en mil. Då började Bryngel fortfarande med silltunnan på ryggen - äta bär utefter vägkanten. Då blev drängen rädd och gick hem.

Vid Nysäters bro i Gillberga, ligger en sten, som väl väger minst femhundra kilo. Det syns märken efter en inskrift på den, men den är otydbar nu. Folk påstår, att där skall stå "Gud har vänt det till godo".

Det är en allmän tro i trakten, att Bryngel har burit den stenen ända från Hörås, som ligger ungefär en fjärdingsväg därifrån.

Rök.

I Silleruds socken ligger ett ställe som heter Rök. Det berättas, att efter digerdöden, var all befolkning så gott som utdöd i de trakterna. I Glava socken blev det endast en man kvar. Han gick ut för att söka sig sällskap. Varken i Gillberga eller Långserud såg han en levande människa, men då han gått i flera dagar kom han till Sillerud och där fick han en gång se en rök stiga upp över skogen. Då förstod han att där fanns folk, och gick dit. Där fann han en kvinna, som var den enda överlevande i den socknen. De gifte sig och från dem härstammade

sid 81

det nya folket i de trakterna. Sedan dess heter byn Rök.

Skogsrå.

För många år sedan var det en gumma i Fjäll, (by i Långeruds sockens skogsmark) som drucknade i Fjällstjärnet, (Skogstjärn nära samma by) då hon skulle gå till kyrkan på julottan. isen var svag, det visste man, men både hon och andra såg ett annat fruntimmer, som gick före över sjön och henne bar isen utmärkt. Men gumman ifrn Fjäll, hon blev där.

Den som gick först kunde inte vara någon annan än "Skogsråa".

Tyskgruvorna.¹⁾

(Meddelat av Hemmansägaren Anders Andersson , Varnum, se sid 4.)

I de stora skogar, som ligger på gränsen mellan V Varnums, Ölme och Lungsunds socknar låg förr i världen Tyskgruvorna. Nu vet ingen var de var, men det var väl någonstans i närheten av Tyskmossen,²⁾ som de låg. De var mycket rika. Men så blev det krig en gång, och de främmande härarna kom över den här trakten också. Då folket i bygden alla sina rikedomar och lade ner dem i Tyskgruvorna, som de sen fyllde igen., Sedan när folket kom tillbaka hit igen, så hade de glömt var gruvorna låg. Det är nog många som letat efter dem, men så fort en kommer till de här trakterna blir en så vilsen. För en åttio år sedan var det en dräng i Bergsjö som hade hittat dem, men när han kom hem, så kunde han inte titta, och när han och några till sen skulle gå till-

sid 82

sid 83

ACC. N:R M. 1737LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

baka och öppna , så blevo de så förvillade i skogen, så att de höll på att aldrig hitta hem en gång.

1) Tyskgruvorna omnämnes av Fernow under namnet Siffle gruvor. En liknande sägen antydes också av honom. 2) En mosse i nämnda skogstrakt.

sid 83

Den vilda jagten.

(Meddelat av nämndemannen Gustaf Andersson, Ny. Se sid 3)

När min far var ung, så var han en gång med en äldre karlute på skogshugge. Då fick de höra hundar, som drev på avstånd. Fars kamrat sluta då med att hugga och sade till far. "Om du väntar nu, så skall du få se på något roligt". Om en stund kom det en varelse flåsande och springande på stigen, som gick förbi, där de var. . Hon såg ut som en kvinna, men hade ett bra långt rött skägg, så de förstod, att det var "skogsråa".Hon hade väldigt långa bröst, och dem hade hon bundit fast över nacken med en grön slöja. När hon fick se far och hans kamrat, så stannade hon, och bad att de skulle hjälpa henne mot den som förföljde henne. De svarade inte, men hon stannade ändå. När drevet kom närmare, så sa fars kamrat till henne, att det är så gott hon ger sej i väg. för de kunde inallå fall inte hjälpa henne. Så fick hon börja springa igen. Strax efter kom den vilde jägaren förbi, men han tycktes inte se dem. Han var stor själv och red på en stor häst, och på huvudet hade han en svart slokhatt. Omkring honom löpte en hel hop hundar.

sid 84

ACC. N:R M. 1737LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIVDrake ?

(Samme berättare som till föreg.)

Vid vägen mellan Rördalen och Juldammen i Södra Ny socken, är det en stor grotta i berget. Den är så pass stor, så bra många människor kan gå in där på en gång och en kan gott stå rak där. I den grottan bodde det förr i världen ett farligt odjur och än i dag syns märkena efter både svansen och tassarna, där det har suttit.

sid 85

"Orm-möte!" När jag var barn kom det en gång en gubbe springande hem till Juldammen, och han var så rädd, så han visste knappast till sig. När han var mitt för den där grottan, så fick han se flera stycken ormar på vägen. Han stannade, och tänkte sig till att slå ihjäl dem, men då kom det så många, så att han måste ge sig därifrån, och ormar såg han vart han tittade.

Jag har allt hört fler, som har talat om att ormarna alldeles som kan stämma möte ibland.

Sjöormar.

(Samme berättare som föreg.)

Men sjöormar hör man aldrig talas om nu för tiden. Jag vet inte vad det beror på, att de ha försvunnit. När jag var ung fanns det gott om dem. De såg ut som vanliga ormar, men de var mycket större och inte giftiga.

När jag var pojk, kom det en så'n där upp i bäcken,

sid 86

som rinner förbi Hjuldammen och ut i Vänern, Jag fick se huvet på över rågen och tog en högaffel och skulle springa ner och slå ihjäl honom. Men han höll på att slå ihjäl mej i stället. Jag arbetade, så jag var svett, innan jag fick död på den "skråen". sid 86

På den tiden bodde det en gubbe i Humledalen (Gårdar i Södra Ny socken), som hette Anders. Han gick en dag i skogen, norr om Damhult. Vid en myr där fick han se en stock som han trodde. Men det var en sjöorm, som hade gått upp i land. Han låg tvärt över hela myren, så han var väl en tio meter lång. Han låg där i flera dagar, så det var många som såg'en.

Tomtar.

(Samme berättare som föreg.)

Min far hade sett tomtar flera gånger påstod han, och det var många andra som hade sett det också. De påstod att det fanns i så gott som varenda gård. Tomtarna brukade vara stora som ett fyraårs barn. De drog gärna till huset bara man inte retade dem. Folk kallade dem för det förtrollade slakhet, och dit räknade de även "skogsråa".

Skogsrå.

(Berättat av Anna Larsson. Se sid 4)

När vi va' barn och var ute i skogen, fick vi en gång se en gumma bortimellan trä'na. Vi blev inte rädda för vi trodde att det var en gumma som bodde inte långt därifrån och som hette Kristin i Rydala, och vi tyckte att vi kände igen henne.

När vi se'n kom hem så tala vi om för mor, att vi hade sett Kristin. "Kära ni, hon är död för många år se'n, det var skogsråa ni såg, sa'mor".

Skogsråa kan visa sej, som ett grått nyste också. sid 88
En gång var jag ute i skogen och det rullade ett sånt där nyste efter mej. Gick jag sakta så rullade det sakta, men sprang jag, så rullade det så fort så fort så. Men ja var så liten då, så ja hade inte vett te bli rädd.

Sjörået och skepparen.

(Berättat av fyrvaktaren J.G.Eriksson, Staviken, Ny. Sid 4)

Det var en skeppare här på Vänern, som hade bara ett fartyg. Det var han ute och seglade med, men det blev storm, och skutan förliste. Då tyckte han, att han åtminstone skulle ha betalt för lasten. Det var råg, han hade fört.

Så gick han ner till "sjöråa", hur han nu bar sig åt, och krävde henne för rågen, och han skulle få betalt sa'hon. Så gav hon honom tre påsar. De skulle alltid ge honom vind.

Så fick han ett nytt fartyg. Med det låg han i hamn, tillsammans med många andra, för det var stiltje. Då tog han och öppnade den ena påsen. Strax fick hans skuta vind i seglen, och kunde löpa ut, men alla de andra fick ligga kvar. När han kom längre ut i öppen sjö, så tyckte han, att det inte kunde skada med mer vind, och därför öppnade han den andra påsen. Då blev det

strax styv bris, så att skutan länsade undan värre, och det dröjde inte länge förrän han var nära hamnen.

Men först skulle han igenom en skärgård, och då ville han ha svagare vind, och det trodde han, att han skulle få genom att öppna den tredje påsen. Och så öppnade han den påsen också. Men det skulle han inte ha gjort för då blev det full orkan, så att skutan flög som en måtse (mås) över vattnet, och till sist flög hon flera hundra meter opp i land. Och där ligger hon än.

sid 89

Majträd.

Om majstänger har jämt talats. Deras bruk synes numera delvis vara statt i utdöende i Värmland. Som en maj får väl också taklagskransen betraktas. Den brukas ännu allmänt. Då milan reses, får mitt-trädet behålla sin toppruska, vilken ofta flätas ihop, till en krans. Detta bruk synes vara nära besläktat med bruket av taklagskrans och är mycket allmänt. Upptecknaren har icke funnit en enda skogsmila, som saknat nämnda krans.

Vid julhögtiden begagnas åtminstone i vissa delar av Värmland ett slags majträd. I Näs härad brukas på vardera sidan om inkörsporten till gården uppresas ett par granar. Dessa avskalas i toppen och på den avskalade delen fästes julkärven. I Gillbergs härad har jag iakttagit, att hela stammen kvis-tas så att endast en krans av grenar återstår närmast under julkärven.

sid 91

Opublikuj

FOLKMINNES-

Granar (eller i Fryksdalen enbuskar) bruka vid julen uppsättas vid varje ingångsdörr till boningshusen.

Om den enbuske, som om vintern brukar sättas mitt på varje rabatt i trädgården, är en maj, torde vara tvivelaktigt men förefaller ej orimligt.

Fastlagsris är mycket vanligt, och barnen piska varandra därmed på långfredagsmorgonen.

sid 91

ACC. N:R M. 1737

R E G I S T E R:

IDubblott

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Annandagsotta.

Barnverser. 12 - 17. Byggnader: Jätte som byggmästare 40. Vad som bygges om dagen, rives ner om natten 42. Jättekast mot kyrka 43. Trolleri vid kyrkobygge 39. Bryngel i Svanhult, sägner om, 81-83. Bröllpsseder: 34 - 38.

sid 92

Djävulen får stödja vagn 8, 79. köres ut av präst 79. hämtar brottsling 44. Den vilda jakten 86. Drake 87. Döda i verksamhet under julnatten 51,77.

Gåtor 64-65. Göransson, prostén, sägner om 78-81. Gruvor, sägner om 85.

Husförhör 19-21. Hybelejen, sägner om 5-6. Hästbestyr 22-25

Julafton och juldag, seder på 50-52. Julseder i allm.h. 26-30,
(se även 50-52) Julljus och julgran 54

Kreatur 48. särskild julmat åt 28,50. Kyrkor, sägner om 39,40,42
43.

Lytesfel 44 Lucia 49

Majfirande 31,55. Majstång 31,32,56. Majträd 91. Midsommarfirande
32-54.

Ormar och ormmöte 87-88. Ordstäv och ordspråk 61 - 63.

Peregrinus 33. Påkseder 55. Pest 83. Pest i människogestalt 80

ACC. N:R M. 1737LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIVPest häves 80.Ridvisor 14,15. Rök (sägen om ort med detta namn) 83

sid 92

Sjörå 46. Sjörå och skeppare 91. Skogsrå 5,46-47, 83, 86, 89,90.Svarssägner 5,40,42,43,44,Tomtar 45,89. Trolldom 5. Trollpackor 55. Talesätt 66-70.Vaggvisor 9-11, 16-17. Vidskepliga föreställningar 72-76Vilddjur bortskrämmas 33. Väderleksförutsägelser 57.Veckoräkning (?) 57